

УДК [821.161.2]-3 Українка

Подлісецька О.О.

кандидат філологічних наук, доцент
кафедра загального та слов'янського літературознавства
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, 65058, Одеса, Україна
podlisecka@ukr.net
[https://doi.org/10.18524/2307-8332.2021.1\(23\).251889](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2021.1(23).251889)

**ПОМЕЖІВ'Я В ОПОВІДАННІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
«МІСТО СМУТКУ»**

*В оповіданні «Місто смутку» досліджується феномен пограниччя як певне за-
перечення кордонів. Аналізуються пограничні стани свідомості розповідачки
та героїв у порівнянні до дійсності. Виявлені типи пограничних станів в опо-
віданні на рівні зорових вражень (світло) та слухових (звуки).*

Ключові слова: *помежів'я, оповідання, типи пограничних станів.*

«Сучасники часом вважали Лесю Українку тільки другою серед... жінок-авторок, і то після Дніпрової Чайки» [1, 78]. В 90-х – на початку 900-х років з-під пера письменниці з'являється ряд прозових мініатюр-замальовок, позначених глибоким і тонким психологізмом. Оповідання Лесі Українки «Сліпець», «Місто смутку», «Голосні струни» тонко передають трагедію невиліковно хворої, психологічно скаліченої людини. Письменниця заглиблюється в особливості світосприймання людей з різним характером сліпоти – вродженою й набутою, вникає в різноманітні форми божевілля, відхилень від психічної норми (незавершений шкід «Місто смутку»), в трагічні любовні переживання горбатої дівчини («Голосні струни»). Саме у ці хронологічні межі у зв'язку з посиленням уваги до внутрішньо-духовних проблем, виникненням психологічної течії в художній літературі, посилюється інтерес і до психічних відхилень. Макс Нордау в своїй праці «Entartung» («Виродження»), переклад якої російською мовою вийшов друком 1894 р., навіть доводив наявність таких відхилень у відомих письменників (Толстой, Ібсен, Ніцше, Уайльд, Бодлер, Малларме, Верлен, Золя, – всіх їх автор вважає «звироднілими»). А в 1896 р Леся Українка написала свою першу драму «Блакитна троянда», героїня якої, Любов Гоцинська, стоїть перед примарою спадкового божевілля.

Прозовий твір Лесі Українки «Місто смутку» написаний після візиту до психіатричної клініки у Творках під Варшавою, де головним лікарем був рідний дядько письменниці по матері О.П. Драгоманов.

В оповіданні «Місто смутку» наявні певні пограничні стани свідомості розповідачки та дійсності, героїв та дійсності. Ці помежів'я постають з самого

початку оповідання. З характерного motto починається оповідання: «Де та границя, що відділяє нормальне від ненормального?» Наукове питання» [8, 147]. Отже, авторка одразу окреслює проблему твору, і питання це (див. вище) вводить в розуміння оповідання не як інтерпретацію на рівні цікавості, а одразу як серйозну наукову проблему. Про це відчуття «приземленої» цікавості говорить і розповідачка вже на початку твору, але одразу окреслює, що її особиста симпатія до декотрих «слабих» поживає цікавість. Пограничною є і назва твору: «Місто смутку». Місце, де сумно, але сумно кому? «Нормальній» відвідувачці, яка і наділяє цією конотацією описуваний нею локос. Чи сумно пацієнтам, які показані або у веселому стані, або у нейтральному (адже свідомість їхня змінена, і сум у звичному розумінні навряд чи їм притаманним). Отже, наявність граничних станів закодована у самій назві нарису. Спробуємо дослідити пограничні стани в оповіданні «Місто смутку».

Питання пограничних станів свідомості і помежів'ягероїв – це та проблема, яка викликає наукове зацікавлення. Протягом всього оповідання спостерігаємо ці помежів'я: перше помежів'я вияскравлюється на рівні зорових вражень (світло) та слухових (дивні звуки). Це і «смути місячного світла на помості і на високих білих стінах», і «дивні гуки, такі виразні серед глибокої ночі вони лунали таким жахом, таким розпачем, який тільки може поміститись в людських грудях» [8, 147], або «мені вчуваються чийсь дикі співи, одностайні і уперті, як вітер в комині, ввижається танцюриста постать веселого маніяка» [8, 149]. Так світло творить помежів'я на межі сприйняття «штучне / природне»: електричне та місячне, а звук є звичним вдень, але містичним вночі. Так на рівні синестезії образів утворюється перше помежів'я в оповіданні, яке не актуальне, «якщо інтепретатор знову не відкрис його в акті духовного зближення з автором» [3, 527].

Варто розібратись з поняттям «пограниччя» (помежів'я). В «Новому тлумачному словнику української мови» в чотирьох томах (2001) феномен «пограниччя» визначено так: «місцевість біля кордону». Тут пояснено і прикметник «пограничний»: «який межує з чим-небудь; суміжний, прилеглий» [5, 486]. Границя означає кінець чийсь влади, юрисдикції, власності тощо. Натомість пограниччя за своєю суттю є певним запереченням кордонів чи, можливо, «викликом» для них. Останні встановлюють для того, щоб розділяти, а перші мають на меті поєднувати, оскільки містять елементи щонайменше двох культур. Границя – це рубіж чітко установлений і закріплений, пограниччя – природна, спонтанна межа, що визначає поширення культур, етносів, інколи ідей чи систем цінностей. У найбільш загальному трактуванні пограниччя як категорія передбачає постійне перебування на межі – між державами, епохами, культурами [2].

Перед розповідачкою постають кілька жіночих образів, всі різні, яскраві. Перший образ чорноокої та чорнокосої дівчини в розпачі, межовий стан якої на рівні психічного зламу вбачаємо у її словах: «Правда ж, до чистої мети треба

йти чистою дорогою? А коли хто йде брудною?» [8, 148]. Ця жінка схожа на «хибку тінь». Наступний образ молодшої поетеси «з ясним хвилястим волоссям, з чудовими синіми очима, де так ясно блищать і зливаються в один промінь алан і божевілья, чарівні музикальні строфи ллються з її уст, так і віє од них гірським повітрям, гірською волею, раптом вони обриваються смутно-сатиричним жартом, повним божевільного юмору, і сміхом, похжим на плач!» [8, 148]. Тут видається доречним долучити термін українського філософа В. Табачковського «феноменологічне розмежування», в якому постає розмежування «речової» та «тілесної» компоненти буття та відбувається розкриття особливостей «діалогу» між ними як контакту двох пластичних моментів загальної тілесності, один з яких – людина – постає як екзистенціально-пластична єдність [7, 120]. Тілесні (речові) компоненти буття оповідачки в цьому будинку для божевільних вибудовують її екзистенційне сприйняття світу в цілому: «Передо мною вже пересуваються бліді, невиразні тіні, вони глухо стогнуть, притулившись до стіни або до плеча монашки – сестри милосердя, ридають, кинувшись долі. Або сидять мовчазні, нерухомі, обхопивши голову руками внімій і глухий тузі, – вони вже не на цьому світі живуть» [8, 150]. Тут і далі оповідачка у своїй «нормальності» пробує наблизитись до межі «ненормальності» героїв. Часто помежив'я криється вже у самій спробі порівняти, розрізнити, пояснити та розмежувати дві кардинально різні ситуації. Про це читаємо у праці Сартра «Уявне» (1940 р.), де «образ-річ», достоту так само, як і «я-річ», у свою чергу, відступає на відстань. І справді, хіба уява не є здатністю вириватися з обіймівреальності, відокремлювати себе від відчуженого? Якщо кожен образ є інтенціональним відношенням, усвідомленням чогось, він означає вільну дію, трансценденцію і в жодному разі – не річ. Уява – це вся свідомість у тому випадку, коли вона реалізує свою свободу. Сартр викидає «образ-річ» зі свідомості, щоб замінити її інтенціональним образом, чистою дією, рухом, поривом до світу [6].

Нарис «Місто смутку» явно документальний, написаний «з натури»: співрозмовник оповідачки, що відрекомендувався їй «професором нової психіатрії» й презентує свій «конспект лекцій на завтра», за всіма ознаками, шизофренік, і «такої точної клінічної картини, як подає авторка, нефахівцеві самотужки вигадати було б годі» [4, 74], вважає О. Забужко. Також літературознавиця зауважує: «від середини 1890-х і до кінця своїх днів вона (Леся Українка – уточнення О.П.) незмінно керуватиметься тією настановою, що творчість і хвороба ні у творчому процесі, ні на терені самого твору жодним чином не перетинаються» [4, 75].

Отже, персонаж вповні може бути шизофреніком, але іронія та ознака приторомленості чоловіка («підвів голову, глянув угору і всміхнувся мені ... і чогось почервонів» [8, 151]) дають підстави трактувати «професора» і як справжнього фахівця-новатора, який з певних причин не був прийнятий соціумом. Зокрема, сама оповідачка, засумнівавшись у підставах вважати героя хворим,

запитала про його симптоми у лікаря, на що той повідомив про різні форми і стадії «розсудливого божевілья» [8, 152]. Отже, авторка оповідання витворює ситуацію, яку теж означуємо терміном «пограниччя». На думку У. Еко, «будь-який твір мистецтва, навіть якщо подається фактично як завершений, вимагає принаймні винахідливої незалежної відповіді, бо не може стати справді зрозумілим, якщо інтерпретатор знову не відкриє його в акті духовного зближення з автором» [3, 527]. Тому наша інтерпретація не буде однозначною, адже сама тема статті висвітлює неоднорозмірність інтерпретації. Згадаймо про фізичну ваду самої авторки і здійснимо спробу глибше підійти до питання вади (фізичної та психічної). Як сама Леся Українка ніколи не любила згадувати про власну хворобу, так і не викреслює з поля зору вона і своїх героїв у плані рівності із здоровими людьми: «В сьому місті всі жарти поважні». Показовий і фінал оповідання: авторка згадує короля Ліра. Як відомо, шекспірівська трагедія показує людину, що, маючи найвищу могутність, втрачає владу й стає, і аж тоді король усвідомлює жакливе становище народу. Цю сторону трагедії Шекспір виразив у монолозі старого короля про «бездомних, нагих бідолах», що страждають від негоди, як і він. Знову перед читачем постає межа між багатством та бідністю, прийняттям та неприйняттям, здоров'ям та нездоров'ям.

Таким чином, усе – дія: образ, почуття, ставлення автора тощо формують відповідну кількість інтенціональних рухів у напрямку світу. Авторка робить спробу описати саме життя свідомості. Пізніше в цьому полягатиме новаторство філософії Сартра – засновника певного світобачення. У своїй праці «Трансцендентність «я» (вперше опублікованій у журналі «Філософські дослідження» («Recherches philosophiques»), (№ 6, 1936–1937 pp.)) [6, 124]. Сартр розхитує одну з тих істин, щодо яких ми досі були цілком певні: «его» – ідеться про «я», розглядуване як суб'єкт, – не є одним із безпосередніх даних свідомості, а об'єктом рефлексії цієї самої свідомості. Таким чином Сартр проголошує безособовість свідомості, яка являє собою чисту дію і запаморочливу свободу. Сартр відкидає «я-річ» і віддає перевагу пориву свідомості, прозорості і легкої до невагомості. «Я» радше означає притулок несумлінності, аніж очевидність.

Повертаючись до ситуації з божевільним «професором» чи «божевільним» професором (це важливо), зазначимо, що читач має справу з маскою божевілья та містифікацією або реальним божевільям але з містифікацією у будь-якому разі. Згадуючи думки О. Потебні, У. Еко, В. Ізера та інших про відкритий твір, зазначимо, що змодельована ситуація дозволяє героєві і бути реальним божевільям, і всього лише «приміряти» маску божевільного. Герой-професор знову вдається до іронії: «Ну то сховайте моє професорство», – сказав він, сміючись і подаючи мені списаний папір. Перебування героя з божевільними може теж видатися дивним, але це може умовою для творення дослідів та «нової форми психіатрії»: «Поганий тепер сезон, спека, студенти не хочуть займатись, але професорам так не можна, професор повинен двигати науку» [8, 151]. Остан-

ньою інстанцією для оповідачки перевірити, чи дійсно це форма божевілья, була розмова з лікарем, який, спираючись на практику, відповів, що «Таке «самопізнання» уживається з самими безнадійними формами», [8, 152], але ми розуміємо, що така відповідь може варіюватися від «так» до «ні», в залежності від «нової» та «старої» школи, принципів лікаря тощо, особливо, якщо наука перебуває на ранньому етапі становлення й розвитку.

Висновки. Отже, проаналізувавши помежів'я в даному оповіданні, ми дійшли висновку, що ситуація пограниччя лежить в площині «Я» справжнього та «Я» усвідомленого, «Я» суб'єкта та «Я» рефлексії, перебуває між двома точками зору, між двома «істинами», одна з яких на етапі становлення, а інша перестає бути нею. Ці пограничні стани яскраво прослідковуються в оповіданні «Місто смутку».

Список використаної літератури

1. Агеева В. Геній і ціна компромісу. Дороги й середохрестя. Есеї. Львів: Видавництво Старого лева, 2016. – С. 65–84.
2. Айзенбарт-Любомира. Культурний синкретизм термінів «пограниччя» та «креси»: літературний аспект. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія.* 2015. Вип. 36. С. 162–172. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2015_36_17
3. Еко У. Поетика відкритого твору. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* 2-е видання, доповнене. За редакцією Марії Зубрицької. Київ: Основи, 1996. С. 523–537.
4. Забужко О. Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Видання друге, перероблене і доповнене. Київ: Комора, 2014. 646 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: АКОНІТ, 2001. Т. 3: ОБЕ – РОБ. 486 с.
6. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. Київ: Основи, 1998. С. 72–93.
7. Табачковський В. Полісутнісне ното: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». Київ: ПАРАПАН, 2005. 431 с.
8. Українка Леся. Місто смутку. *З людської намови. Проза.* Київ: Академія, 2015. 384 с.

Podlisetska O. O.

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor Department of General and Slavic Literary
podlisecka@ukr.net

BORDERS IN THE STORY OF THE FOREST OF UKRAINE “CITY OF SADNESS”

The story “City of Sorrows” explores the phenomenon of the border as a kind of denial of borders. The borderline states of consciousness of the narrator and the characters in comparison with reality are analyzed. The types of borderline states in the story at the level of visual impressions (light) and auditory (sounds) are revealed.

Keywords: borderlands, stories, types of border states.

References

1. Ageeva V. (2016) Geniul cinacompromisu. Essay[Genius and the price of compromise. Roads and the crossroads. Essays], Lviv: Vidavnistvo Starogo leva,[in Ukrainian].
2. EisenbartLubomir. (2015) Culturnyy syncretism terminiv „pogranycca I kresy. Literaturnyy aspect [Cultural syncretism of the terms “border” and “border”: the literary aspect]. *Problems of the humanities*. Series: Philology./Issue. 36. P. 162–172: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2015_36_17[in Ukrainian].
3. Eco U. (1996) Poetikavidkrytogotvoru [Poetics of an open work]. *Anthology of world literary and critical thought of the twentieth century*. 2nd edition, supplemented. Edited by Maria Zubrytska. Kyiv[in Ukrainian].
4. Zabuzhko O.(2014) Notre Dame D'Ukrain: Ukrainka v conflicti mythologiyi [Notre Dame D'Ukrain: Ukrainian woman in the conflict of mythologie]s. Kyiv: Komora,. [in Ukrainian].
5. Novyy tlumagnyy slovnyk ukrayinskoiyi movy (2001)[New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes] / incl. V. Yaremenko, O. Slipushko.– Kyiv. [in Ukrainian].
6. Russ Jacqueline (1998).Postup suchasnyh idey. Panorama suchasnoyi nauky.[Progress of modern ideas: Panorama of modern scienc].Kyiv [in Ukrainian].
7. Tabachkovsky V. (2005) Polssutnisne homo: filofsosko-mysteckadumka [Polyissential homo: philosophical and artistic thought in search of “non-Euclidean reflectivity”]. Kyiv. PARAPAN, [in Ukrainian].
8. LesyaUkrainka.(2015) Misto smutku. S luckoyinamovy [City of sorrow. From human persuasion]. Prose.Kyiv. Academiya [in Ukrainian].

Статтю подано до редколегії 26 травня 2021 р